

BALLA ERIKA
(Ungvár)

Lexikai párhuzamok vizsgálata Korláthelmec népi növényneveiben

Az embert különböző növények “zöld óceánja” veszi körül, mely nélkül az élet elképzelhetetlen lenne. A botanikai szókincs rendkívül értékes a nyelvjárás, nyelvtörténet és a művelődéstörténet számára. Az emberek többsége azonban kevés figyelmet fordít a környezetében lévő növényekre, keveset tud róluk. Mára a fiatalok a népi nevek nagy részét nem ismerik, ezek elnevezésének a kihalása fenyeget. Célunk az volt, hogy összeírjuk és elemezzük a korábbi kutatásaink során összegyűjtött növénynevekben előforduló lexikai párhuzamokat.

Kutatópontunk, Korláthelmec magyar nyelvsziget a környező ukrán–ruszin falvak között. Ungvártól 12 km-re fekszik. Kb. 960-an laknak a faluban, ebből 400 ember magyar anyanyelvű. Mivel vegyes lakosságú magyar–ukrán falu, a két nyelvi közösség tagjai kölcsönösen ismerik a másik nyelvet is, a hagyományos anyanyelvi szavak és a kölcsönszavak keverednek, sokszor használják párhuzamosan az anyanyelvi és az idegen szavakat ugyanabban a jelentésben. Az összegyűjtött 350 növénynév közül negyvennek van szinonimája.

„Lexikális párhuzamok mindazok a hagyományos ukrán vagy más nyelvű szavak, amelyeket a beszélők bizonyos területen a hungarizmussal párhuzamosan használnak bizonyos tárgyak, műveletek megnevezésére”[3, 116].

Az összegyűjtött és feldolgozott növénynevek között található szinonimákat 3 csoportban rendszereztük. Az alábbiakban csoportonként néhány szócikket közlünk.

1. magyar szavakból álló szinonimasorok (22 db)

Előfordul, hogy a növény több neve a megnevezés különböző motivációjából fakad:

csorbóka – *csorbóka, gyermekláncfű, tejesdudva*, *Taraxacum officinale*. A szár levéltelen, belül üres el nem ágazó tőkocsány. A levelek igen változók, rendszerint bevagdaltak. **Et.:** a csorbóka szláv, közelebbről szerb-horvát eredetű; vö. szb.-hv. N. štrbka, štrpka ‘saláta katáng’(TESz. I. 555). A gyermekláncfű összetétel a növény felhasználására, a tejesdudva pedig a szár nedvére utal.

kankalin – *bársonyka, betyárka, primula*, *Primula veris*. A kankalinfélék családjába tartozik. A csésze bő, harang alakú, világoszöld. A levelek ráncosak, fiatalon élük hátragöngyölt, irtásréteken gyakori. **Et.:** a bársonyka és a betyárka kicsinyítő képzős származékszók. A *primula* név a latin átvétele (TESz. III. 287).

mezei zsurló – *kannamosó, tálmosófű, zsurló*, *Equisetum arvense*. Kissé nyirkos szántókon elterjedt, veszedelmes gyom. Kora tavasszal barnás színű hajtás fejlődik, elpusztulása után fejlődik a zöld, örvös állású hajtásrészekkel tagolt nyári hajtás. **Et.:** a zsurló magyar fejlemény, jelentéstapadással önállósult a surlófű ‘ua.’(1803: 1. fent) előtagjából. Ez a surol ige folyamatos melléknévi igeneve. A s>zs zöngésülés a súrol, valamint a zsurló igében is végbement. A kannamosó és tálmosófű elnevezéseknek az lehetett az indítéka, hogy a növény bokros töve, valamint kemény érdes tapintású szárai következtében alkalmas edények, öblös tárgyak súrolással való tisztítására (TESz. III. 1229).

porcsin – *kővirág, portulácška, Portulaca umbraticola*. Erkély- és ablakládák szép virágos növénye. Levele húsos, pozsgás, hajtásai hosszúak, csüngők. **Et.**: a portuláka latin eredetű, vö. lat. portulaca 'porcsin, portuláka'. Ez a latin portula 'kapucska' (<: lat. porta, l. porta a.) származéka. Az elnevezésnek az lehet az alapja, hogy a virágja a nap/árnyék hatására nyílik és csukódik (TESz. III. 261). A kővirág elnevezésnek az lehetett az indítéka, hogy a virág köves, homokos helyen is jól érzi magát.

százszorszép – *bojtocska, gomboska, Bellis perennis* L. Rétek, városi gyepek és kertek egyszerű virága. **Et.**: a százszorszép összetett szó. Keletkezésében a növény lat. nyelvi elnevezései játszottak közre. A bojtocska és gomboska származékszavak, a bojt és gomb főnévből jöttek létre -cska és -ska kicsinyítő képző kapcsolatával (TESz. III. 690).

tigriske – *anyósnyelv, kardvirág, S. trifasciata*. A liliomfélék családjába tartozik, az agavék közeli rokona. Levele általában kard alakú, keresztirányi rajzolattal vagy hosszanti csíkozással díszített. **Et.**: A kardvirág név a levél alakjának a hatására jött létre. Az anyósnyelv elnevezés az anyós nyelvének a növény hosszú levelével való összehasonlításán alapszik.

A magyar szavakból álló szinonimasorok közül majdnem mindegyik összetett szó. Jelentős részükben az előtag valamilyen állatnév:

Pl. **erdei madársóska** – *madárkasóska, nyulsóska, Oxalis*. Szára föld alatti, kúszó, vékony. Fehér vagy lilás, erezett szirmú virágai egyenként állnak, a levélkék fordított szív alakúak. **Et.**: a madársóska és a nyulsóska állatnévi előtagú összetételek (TESz. II. 809).

2. magyar és idegen tagokból álló szinonimák (14 db)

a. hungarizmusok:

birs – *birsalma, біжальма, айва, Cydonia oblonga*. Tojásdad, alul szürkén molyhos levelű és alma vagy körte alakú, molyhos, sárgás, illatos termésű gyümölcsfa **Et.**: A birsalma, birskörte előtagja ismeretlen eredetű. Az eredeti birs alaknak az s-e egyes nyelvjárásokban toldalékok előtti, magánhangzóközi helyzetben megnyúlt, majd újabb nyelvjárási fejlődményként rs-sé hasadt (TESz. I. 305). A birsalma szóban zöngésülés (rs > rzs) ment végbe, majd az r kiesett, ezt az alakot vette át az ukrán anyanyelvű lakosság.

eperfa – *eper, веперки, шовковица, Morus*. Fehér, ibolyás vagy fekete, édes ízű termése van. A levele gyengén színes, tojásdad, gyakran karéjos v. hasogatott. Utak mentén, parkokban ültetik. **Et.**: Ősi örökség az ugor korból. A magyarban a 3. szótag magánhangzója kiesett, az r utáni (*k>*r) hang j-vé vált, majd a mássalhangzós toldalék előtt kiesett. a szóvégre került rj számos nyelvjárásban e hanggal bővült, ill. a j-ből gy, ny lett (TESz. I. 774). Az ukrán átvételben a név elejéhez egy szókezdő -b kapcsolódott, a szóvéghöz pedig az ukrán -ки többes szám jele.

Munkánk során megfigyeltük, hogy az ukrán és vegyes családok több elemet vettek át a magyaroktól, az ukrán név mellett magyar növénynevet is használnak. Ezeknek a többsége a mindennapi életben használatos gyümölcsök (*барацки-абрикос*), kiskerti (*ібол'а-фіалка*) és konyhakerti növények (*кромпли-картонл'а*) neve. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a falut régebben többségben magyar nemzetiségű emberek lakták, mára ez az arány megfordult, az ukránok vannak többségben. A nevekben az anyanyelv hangrendszeréből hiányzó hangokat a hangszín és a képzésmód tekintetében a hozzájuk legközelebb álló saját nyelvi hangokkal helyettesítik (pl. gyöngyvirág-д'инд'віраг, конвалія). A szó hangalakját, különösen a szóvéget az anyanyelvi rendszer szabályai

szerint alakítják, a másik nyelvből átvett szavakat anyanyelvi beszédükben megtoldják saját nyelvi képzőkkel, leggyakrabban -ka kicsinyítő képzővel és -ки többes szám jelével.

b. ukrán átvételek

A magyar ajkú lakosság viszont igen kevés ukrán eredetű növénynevet használ párhuzamosan a magyarral változatlan formában. Összesen 4 ilyen növénynev van gyűjtésében:

kamilla – *romáska, szekfü, széikfü*, *Matricaria chamomilla*.

orbáncfű – *orbáncfü, zverboj*, *Hypericum*.

tatárka – *grecska, hrecska, recska*, *Cicercula*.

vérehulló fecskefű – *fecskefü, csisztotel, csisztotel'*, *Chelidonium majus*.

3. vegyes szinonimasor (4 db)

Legtöbb szinonimája a papsajtmályvának van:

papsajtmályva – *kalács, колачики, kenyérkevirág, papsajt, penészke, Malva neglecta*.

IRODALOM

1. Історія мист і сил української РСР. Закарпатська область. Ред. Белоусов В.І.–Балега Ю.І.–Балла Л.К. – Київ, 1969. – 696.c.

2. Lizanec P.M. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. III. kötet. – Debrecen–Ungvár, „Ethnika” Kiadó, 2003. – 827 o.

3. Lizanec P.M. Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. – Ungvár: Kárpátontúli Területi Nyomda, 1970.

4. Rot A.M. A magyar nyelv fejlődése. A magyar-keleti szláv nyelvi kapcsolatok. — Kijev–Uzsgorod, 1968.

5. Simon Tibor–Csapody Vera. Kis növényhatározó rendszertani és ökológiai tájékoztatással. – Budapest: Tankönyvkiadó, 1987.

6. TESz. – A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára I-III. Szerk.: Benkő Loránd. – Bp.: Akadémiai Kiadó, 1967–1976.

Балла Еріка

Лексичні паралелі у назвах рослин села Гелмец

Ужгородського району

Резюме

Більшість людей мало уваги звертають на рослини, недостатньо знають про них. У статті відзначається, що дослідження назв рослин є важливим для діалектології та історії мови. Об'єктом дослідження є лексичні паралелі у народних назвах рослин в селі Гелмец. Переважна більшість лексичних паралелів виникає з різних мотивів найменування.